

“Je kunt nooit bij de inhoud komen als de vorm niet klopt”

De beslissende tekst van Freek de Jonge

Hoe ontstaat liefde voor taal? In deze serie vertellen prominente taalgebruikers erover, aan de hand van een tekst die erg belangrijk voor hen is. In deze achtste aflevering: cabaretier Freek de Jonge.

MARIËTTE BAARDA

Foto's: Bart Versteeg

Als je de verbouwde boerderij van Freek en Hella de Jonge betreedt, kom je terecht in een hogedrukketel van creatie en inspiratie. Het is een smaakvol ingerichte ruimte met hoge schuine balken, en met kunstwerken in alle hoeken en gaten. Tot in de keuken is er de oogst van vijftig jaar werk van henzelf en anderen te zien: schilderijen, beelden en

keramisch werk. Freek zet koffie, Hella komt energiek binnen, de haren nog nat van het trainen en douchen. Via een zijvleugel bereiken we het kantoor; Hella verdwijnt naar haar atelier aan de andere kant van het huis. **U bent cabaretier, maar u schrijft ook veel. Momenteel werkt u aan een boek over uw vader. Wat is het verschil tussen schrijven en optreden?**

“Het laatste gaat me gemakkelijker af. Mijn vader, die dominee was, had van die prekenboekjes, een soort schriftjes waarvan meestal maar drie pagina’s beschreven waren. ‘Daar maak je toch geen halfuur mee vol?’, vroeg ik eens verbaasd, waarop hij antwoordde: ‘Als de geest dán nog niet vaardig is ...’ Bij mij is schrijven ook vaak verbonden met voorbereiding. ’s Nachts kun je een hele brainwave hebben, al helemaal op toon, het hele zaakje klopt precies – en dan loop je als het ware voorzichtig, om niet te morsen, naar je schrijftafel en vervolgens blokkeer je achter die machine. Voor schrijvers die vooraf precies weten hoe ze het gaan doen, zoals John Steinbeck, heb ik dan ook groot respect.”

Freek de Jonge

Freek de Jonge (1944) brak in 1969 door met het geëngageerde cabaretduo Neerlands Hoop. Na een elfjarige samenwerking met Bram Vermeulen begon De Jonge een veelzijdige solocarrière: hij doet niet alleen theater- en televisiewerk, maar schrijft ook romans en liedteksten. Hij scoorde een nummer-1-hit met 'Leven na de dood' (1997), een bewerking van Bob Dylans 'Death Is Not the End'. In 2005 ontving hij op het Onze Taal-congres de Groenmantalprijs; verder kreeg hij de VSCD Oeuvreprijs (2008) en de Toon Hermans Award (2016). Het radioprogramma *De Taalstaat* riep hem uit tot 'Taalstaatsmeester' van 2019.

Momenteel is De Jonge te zien in de bioscoopfilm *De vogelwachter*, waarin hij de hoofdrol speelt. De Jonge is getrouwd met Hella de Jonge, al decennia zijn rechterhand als het gaat om de vormgeving van zijn shows. Samen hebben ze twee kinderen. Een derde kind overleed drie maanden na de geboorte.

en daarin faalden twee columnisten jammerlijk in hun poging om leuk te zijn, doordat te veel van wat ze zeiden vooraf was bedacht. Voor de humor is dat dodelijk; die moet uit zichzelf voortkomen. Bij talkshows zie je nauwelijks nog 'geest', omdat het te voorspelbaar is geworden. Een vriendin van Hella's moeder zei vaak als ze mannen hoorde lachen: 'Veel gelach en weinig vreugde.' Dat is scherp opgemerkt. De vraag moet altijd zijn: word je er van binnen rijker van? Was de geest vaardig? Soms is het ongrijpbaar wat je met elkaar deelt, maar word je erdoor opgetild. Zo kon ik als kind verliefd zijn op mijn vaders stem wanneer hij preekte, zonder veel te begrijpen van de inhoud."

“Soms ontstaat het gevoel dat je het wel hebt opgeschreven, maar niet hebt bedácht.”

Hoe bewaak je die 'geest'?

Glimlachend: "Door met Hella te zijn, en door mijn persoonlijke mantra: 'Vertrouwen, discipline en concentratie.' De mens is niet volmaakt. Als de concentratie matig is, onderzoek ik wat er mis is met de discipline of het vertrouwen; als er geen discipline is, onderzoek ik die andere twee. Ik heb de mazzel dat ik me wat 'vertrouwen' aangaat, gestut weet door een veilige, liefdevolle jeugd."

"Mijn vaders leermeester, Gerardus van der Leeuw, speelt hierin indirect een rol. Mijn opa, iemand die naar eigen zeggen 'geroepen was door God', had flinke druk op mijn vader uitgeoefend om predikant te worden. Dat leidde tijdens zijn theologiestudie tot een crisis: was dit wat hij werkelijk wilde? Mijn vader vroeg een gesprek aan met de gezaghebbende Groningse hoogleraar theologie met het idee de uitkomst ervan de doorslag te laten geven. Toen hij na het aankloppen diens warme 'Kom binnen!' hoorde, was hij al om. Het was een stem, zoals mijn vader het omschreef, waarin geest en intellect samenvloeiden. Het waren ook twee woorden die in grotere zin voor de toetreding tot de theologische wereld stonden."

DUTCH HOPE

Uw beslissende tekst (zie blz. 16 – red.) is een fragment uit een theologisch werk van deze Van der Leeuw, uit 1935. Waarom koos u dat?

"Het onderscheid dat Van der Leeuw daar maakt tussen 'weten' en 'verstaan' is nog altijd actueel. Het weten, het

VERTROUWEN

Hoe schrijft u?

"Bij mij vloeit de pen, en dan ga ik daarna nog eens kijken of het onzin is of niet – en daardoor krijg je een ongeremdheid die maakt dat je opeens ontzettend kunt geloven in wat je doet. De vraag is alleen: wanneer loopt het, en wanneer beperkt het je? Er zijn geen wetten: de ene keer word je gestimuleerd door je voor te stellen dat je voor een zaaltje van vijfhonderd man staat, de andere keer kun je door hetzelfde idee verlamd raken. Ik voetbal nog steeds, en bij de training gaat er weleens wat fout. En dan krijg je vaak van de trainer, iemand die hoog en goed gevoetbald heeft, te horen: 'Je dacht na ...!' En dat moet niet. Je hebt een diepgaand vertrouwen nodig. Tijdens het tunen, het afzoeken van de bandbreedte, ontstaat soms ineens een bijna religieus besef, het gevoel dat je het wel hebt opgeschreven en toegankelijk hebt gemaakt, maar dat je het niet hebt bedácht. Een frequentie die even heilig als gevaarlijk is, want je mag niet denken dat je het in je macht hebt, of erover opscheppen, want dan word je ervoor gestraft."

In wat voor zin?

"Gisteren keek ik naar het tv-programma *De vooravond*,

domein van het ‘profane’, met helemaal bovenaan de wetenschap en onderaan het platste van het platste, stelt hij tegenover het ‘heilige’, datgene wat je met ontzag en vrees tegemoet moet treden. Iets wat de oermens al deed wanneer hij een schaap met vijf poten of twee in elkaar verstrengelde bomen zag. Je zou de toenemende verwarring van deze tijd kunnen toeschrijven aan de massacultuur, de commercie, het ontbreken van een overkoepelend verhaal. Door alle tegenstrijdige verhalen en meningen wordt wat Van der Leeuw ‘logos’ noemt – de oervorm – verdrongen door de ‘mythos’. Het populisme speelt daar gretig op in.”

Welke rol speelt taal hierin?

“Het is als de spraakverwarring van de toren van Babel: zolang je allemaal bezig bent met het fundament, zit je op hetzelfde niveau. Maar als je op de vijfde verdieping bent en onderaan staat alweer een nieuwe generatie – en dan komen er door de eeuwen heen ook nog altijd

“Het onderscheid dat Van der Leeuw maakt tussen ‘weten’ en ‘verstaan’ is nog altijd actueel.”

nieuwkomers bij die de taal óók moeten leren –, dan struikelt het hele ideaal van tot aan de hemel bouwen in no time op de taal. Met onze zesentwintig letters kun je een oneindig aantal woorden maken en van die woorden weer ontelbare zinnen. En daar beginnen de problemen: je hebt onderwerp en gezegde; er zijn idioom, grammatica, metaforen, context ...”

“Toen ik als elfjarige met mijn school-Frans de eerste pagina van een Franstalige kinderbijbel probeerde te vertalen, ervoer ik voor het eerst dat enorme gewicht. Al na twee zinnen was ik de kluts kwijt. Alleen grondige kennis van de vorm, de grammatica en vooral de uitzonderingen bepaalt of je een idioom beheerst. In bredere zin geldt dat voor alles: ieder fenomeen heeft een eigen context en geschiedenis.”

Hoe ging dat toen u eind jaren zeventig met ‘Dutch Hope’ in Engeland voet aan de grond probeerde te krijgen?

“Daar bleek alleen al een woord als *table* in een andere taalomgeving te staan dan ons Nederlandse *tafel*. De plek waar het meubel heeft gestaan en de mensen die eraan hebben gezeten bepalen de gevoelswaarde. En bij de grap: ‘Why don’t you close your roads at eleven and drink on the left side?’ lachten alleen de Nederlanders in de zaal. Chauvinisme speelde ook een rol; je neemt toch je eigen, boerenlullige beschaving en cultuur met je mee. Als ik me goed verdiept had in de taal, had het misschien wat kunnen worden, maar daar was ik te ongeduldig voor.”

ACCENTEN

Tot uw achttiende woonde u in maar liefst drie ‘taalomgevingen’: in Friesland, de Zaanstreek en Zeeland.

“Op mijn zevende sprak ik beter Fries dan Nederlands. Toen we naar de Zaanstreek verhuisden, wilde mijn vader niet dat we dat zangerige Zaans overnamen. Maar als zevenjarige hoor je er in Zaandam niet bij met je Friese tongval, dus neigde ik naar aanpassen, al wilde ik het niet forceren omdat je daarmee door de mand valt. Dus als ze ‘dug!’ riepen, groette ik toch maar terug met ‘tot ziens!’”

“Ik kreeg een oor voor accenten. In Zeeland merkte ik hoe het Zeeuws vervlaamste naarmate je in zuidelijke richting afzakte. En als ik bij mijn Gelderse tante logeerde, hoorde ik hoe de taal veranderde naarmate je dichter bij de Duitse grens kwam. Het is overigens schandelijk hoe we onze taal laten verarmen door deze dialecten te laten verdwijnen. De regionale zenders krijgen steeds minder zendtijd.”

Taalgevoel speelt een grote rol in uw werk. Zo laat u in uw laatste voorstelling premier Ruttes persconferentiezin “En dan thuis douchen” tot hilariteit van het publiek als een mantra terugkeren. Waarom werkt zo iets?

“Het zijn zinnen die de structuur van ons denken blootleggen. Toen we aan het begin van de covid-crisis mensen vertwijfeld met pillen en infusen begonnen te behandelen, moest ik terugdenken aan wat regisseur Jos Stelling zei op de set van zijn film *De illusionist*, die gebaseerd was op mijn voorstelling *De tragiek*. Ik had vanaf zes uur in de ochtend met twee figuranten eindelijk zittingen duimen draaien in een snackbardecor, wachtend tot we gingen filmen. Om half twee lagen er ineens een paar frikandellen in de olie te pruttelen. Ik vroeg Jos: ‘Gaan we beginnen?’, waarop hij de inmiddels bij ons thuis gevleugelde woorden sprak: ‘Nee, maar dan gebeurt er tenminste iets.’ Die journaalbeelden van de ic’s waren ook zo’n bezwering: als we ergens naar kunnen kijken, dan hebben we het idee dat er niet wordt stilgezeten.”

Hoe komen we weer bij die onschuld?

“Door in te zien dat inhoud en vorm één zijn. Het trucje dat we vaak toepassen, is dat we kiezen door een tweedeling te maken: goed - kwaad, mooi - lelijk, en dus ook vorm - inhoud. De vorm als leidend principe is sinds de negentiende eeuw steeds meer in onbruik geraakt. We worden nu opgevoed met het idee: het gaat om de inhoud. Maar je kunt nooit bij de inhoud komen als de vorm niet klopt. Het is ook de basis van mijn werk als performer: laten zien dat alles naast elkaar staat; dat de mens goed én slecht kan zijn, iets zowel mooi als lelijk.”

“Of neem mijn grootmoeder, die thuiskwam met de mededeling dat ze een ‘complete neger’ had gezien in een tijd waarin mensen hun allereerste confrontatie met het fenomeen hadden, en er dus nog geen negatief oor-

De keuzetekst van Freek de Jonge

De keuzetekst van Freek de Jonge komt uit *Inleiding tot de theologie* door dr. G. van der Leeuw, uit 1935:

De primitieve mensch kent iets, wanneer hij het heeft gedanst. Zingende en zich bewegende leeft hij zich in het ritme van de dingen in. Zoo danst hij de jacht, den oorlog, de liefde, de beweging van de sterren, de schepping. Hij ‘ageert’ die, nadat hij ze gezien heeft: nu kent hij ze en vindt naam en beheersing. Aanvankelijk en ook wezenlijk zijn de grenzen tussen ‘wetenschap’ en kunst moeilijk te vinden (...).

Nu spiegelt zich het Woord, dat het resultaat der wetenschap is, in de handeling van het weten zelf dubbel weer: als mythos en als logos. Beiden zijn ‘woord’, maar ze zijn het op verschillende wijze. De Mythos wijst naar buiten, de Logos naar binnen – de eerste naar de concrete wereld, die wordt gezien, – de tweede naar de handeling die wordt beleefd.

deel in het woord *neger* zat. Die onschuld raken we volgens filosoof en structuralist Michel Foucault kwijt; woorden zuigen allerlei connotaties op, en worden vervangen door andere woorden waarmee vervolgens weer hetzelfde gebeurt, enzovoort. En zo drijven we af van Van der Leeuws ‘logos’: een talige oervorm.”

PUBLIKUMSBESCHIMPFUNG

Jan Blokker schreef ooit in een recensie met zoveel woorden dat u het publiek tegen betaling een avond lang stijf scheldt.

Met een grijs: “Dat was in de Neerlands Hoop-tijd, toen we de uit Duitsland overgewaaide vorm van ‘Publikumsbeschimpfung’ hanteerden; die was razend populair in de jaren zestig, begin jaren zeventig. In die tijd had je ook ‘cocounseling’: dat je tijdens therapie sessies helemaal afgemaakt werd. Ook bij Ajax was het destijds één grote scheldpartij; Sjaak Swart vertelde me dat toen zijn elftal na een dramatisch met 3-1 verloren wedstrijd de return tegen Benfica moest spelen in Lissabon, trainer Michels vooraf verbaal helemaal gehakt van zijn spelers had gemaakt. Toen ze in de rust met 3-0 voorstonden, dachten ze: nu zal hij toch wel met een complimentje komen, maar nee.”

Werkt zoiets?

“Je ziet nu in de turnsport tot wat voor excessen dat leidt. Toch ben ik een groot liefhebber van topsport, want daarin is er geen excuus mogelijk. Het doel is simpelweg winnen; de vraag is alleen: hoeveel is daarvoor gepermitteerd? Maar als je verloren hebt, is het niet het weer, de baan, de bal of de tegenstander. Alleen jijzelf bent verantwoordelijk en niemand anders. Op die manier ga ik ook de uitdaging met het publiek aan.”

Performen als topsport.

“Ik begon met Bram Vermeulen en Bram was topsporter, een volleyballer. De discipline en het eindeloze repeteren werkte voor ons, maar had als nadeel dat ik vakgenoten meer als tegenstanders zag dan als collega’s. Dat was stom en dat is nu ook voorbij. Toch heb ik me daardoor in het begin enorm kunnen verbeteren, en een groot deel van mijn ambities eruit kunnen trekken.”

“Wat het onderwijs nu parten speelt, is een taboe op repeteren, op herhaling; het moet steeds anders, de dynamiek moet telkens wisselen. Op school dreunden wij vroeger net zo lang bijbelteksten op tot we ze uit het hoofd kenden. ‘Word je daar wijzer van?’, kun je je afvragen. Waar dring je dan in door? Toch kan de inhoud door het orale, meer fysieke karakter zich op een andere manier voor je openen.”

Freek de Jonge belandt duidelijk bij een van zijn stokpaardjes: “Het gaat op school al fout doordat kinderen met tellen bij 1 beginnen in plaats van bij 0. Toch kun je het abstracte karakter van zo’n 0 prachtig duidelijk maken door kinderen hardop tellend de tafel van drie te leren, simpelweg door ze de trap op en af te laten lopen, waarbij 0 de begane grond is. Kansarme kinderen worden geconfronteerd met onderwijsvormen die zó ver van ze afstaan dat ze er niet in komen. Je kunt dan zeggen: ze zijn dom, je kunt ook zeggen dat er ontzaglijk veel talent verloren gaat door ons onderwijssysteem.”

DYLAN

Waar was u toen Bob Dylan de Nobelprijs voor de Literatuur kreeg?

In de lach schietend: “Dat zou ik niet meer weten, maar ik vond het buitengewoon terecht. Ik weet niet waarom er zo negatief op Dylan gereageerd is. Inmiddels heeft hij denk ik net zoveel woorden als Tolstoj geschreven, dus aan de hoeveelheid kan het niet liggen. Onvermoeibaar verbond hij de hoge en lage cultuur met elkaar voor een breed publiek. Hij koppelde zijn schrijverschap aan dé culturele uiting van dat moment: de muziek. Hiermee blies hij de oude troubadourstraditie – een zanger die aan het hof verhalen in liedvorm vertelde – nieuw leven in. Hij is daarbij altijd trouw gebleven aan het simpele en werd nergens intellectualistisch, al kon hij ook hermetisch zijn.”

Voelt u verwantschap?

“Enorm. Die vertellust en drang, die woordenstroom die maar blijft komen, die openheid ook voor wat er komt. Hij koos ervoor om buitenstaander te blijven, iets wat mij niet gelukt is – daarvoor vond ik de publieke belangstelling en alles wat eruit voortvloeide te leuk. Dat Dylan de Nobelprijs won, stimuleerde me om mezelf te blijven vernieuwen. Het nummer ‘Murder Most Foul’ op zijn laatste album – een tekst over de moord op Kennedy gekoppeld aan de tijdgeest – inspireerde me direct tot een Nederlandse versie.” Uit zijn hoofd citeert De Jonge een vermakelijke tekst waarin achtereenvolgens André Hazes, Theo van Gogh en Gerrie Knetemann het loodje leggen.

“Ken je Dylans lied ‘All Along the Watchtower’, een van zijn meer hermetische nummers? Dat heb ik vertaald, in iets wat in mijn versie al even raadselachtig werd. Het hermetische was bij Dylan een kracht, getuige de talloze interpretaties van zijn werk. Zo’n tekst zet je aan het werk, en maakt een meer intuïtieve interpretatie van de woorden mogelijk.”

Na een pauze: “Dat zou mijn grootste triomf zijn: dat mijn werk na mijn dood net zo multi-interpretabel blijkt.”